

УДК 821.161.2:821.111

Девдюк І. В., канд .філол наук,
доцент кафедри світової літератури
Прикарпатського національного
університету ім. В. Стефаника.

**БАЙРОНІЧНІ МОТИВИ ТА ОБРАЗИ У ТВОРЧОСТІ
ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША**

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Досліджено байронічні мотиви та образи у творчості П. Куліша. Розглядається генеза зацікавлення письменника спадщиною англійського поета, простежено форми та засоби художнього функціонування байронічних елементів у поемі “Україна”, романі “Исправницкая дочка”, ліро-епічних поемах “Магомет і Хадиза”, “Маруся Богуславка”; визначено їхнє значення для розвитку українського письменства.

Ключові слова: байронізм, байронічні елементи, мотиви, образи, ліро-епічна поема.

Девдюк И. В. Байронические мотивы и образы в творчестве Пантелеймона Кулиша. Исследуются байронические мотивы и образы в творчестве П. Кулиша. Рассматривается генезис обращения писателя к наследию английского поэта, анализируются формы и средства художественного функционирования байронических элементов в поэме “Украина”, “Исправницкая дочка”, лиро-эпических поэмах “Магомет и Хадиза”, “Маруся Богуславка”; определено значение в развитии украинской литературы.

Ключевые слова: байронизм, байронические элементы, мотивы, образы, лиро-эпическая поэма.

Devdyuk I. V. Byronic Motifs and Images in the Works of Arts by Panteleymon Kulish. It is investigated Byronic motifs and images in the work of arts by P. Kylish. The factors that provided Kylish’s interest by the heritage of the English

poet are observed; it is analysed the forms and means of artistic expression of Byronic elements in the epic poem "Ukraine", novel "Ispravnitskaya dochka", late lyro-epics "Muhammed and Hadyza" and "Marusya Boguslavka"; their meaning for the development of Ukrainian literature is stated.

Key words: Byronism, Byronic elements, images, motifs, lyro-epic poem

Постановка наукової проблеми та її значення. У 20-х роках XIX століття в європейських літературах байронізм як художньо-естетичне явище набув великої популярності. Він був одним із паростків романтизму, відзначаючись тенденційністю, що впливала із самобутньої особи Байрона як людини, поета, борця, а також створених ним образів героїв: Гяура, Корсара, Чайльда Гарольда, Каїна, Мазепи та інших. Кожен митець, послідовник Байрона, по-своєму інтерпретував англійського поета, сприймав ті риси, що так чи інакше перегукувалися з його власними естетичними переконаннями. Так, В. Гюго приваблювали ідеали свободи, виголошені у творах Байрона, для А. де Вінї характерні мотиви розчарування та самотності, волелюбністю, протестом проти дійсності проникнуті байронічні поеми А. Міцкевича, К. Рилєєва, О. Пушкіна, Ю. Лермонтова. Не обминув байронізм й українського романтизму, незважаючи на те, що в 20-30-х роках XIX сторіччя молода література тільки утверджувалася. Оскільки погляди поетів-романтиків на початку епохи були спрямовані насамперед на фольклор та народнопоетичне мислення, то в українському романтизмі не знаходимо, зі слів І. Франка, "гордого індивідуалізму", властивого Байрону та його послідовникам. І. Срезневський, Є. Гребінка, Л. Боровиковський, О. Афанасьєв-Чужбинський та ін. змогли зберегти у своїх творах національне, виражаючи водночас загальнолюдські проблеми. Пошуки гармонії, прагнення до свободи, відчуття самотності, близькість до природи, туга за батьківщиною – найбільш поширені мотиви української романтичної школи, що виходили з народнопоетичної традиції й були створені в байронічному дусі.

Серед вітчизняних шанувальників і послідовників Байрона Пантелеймону Кулішу належить особливе місце. Захоплення англійським

романтиком, яке почалося в 30-х роках, своєрідно позначилось на творчій манері та ідейно-художньому письменника, було важливим елементом того духовного пласта, на якому зростала його творчість. Та й у самій особистості Куліша було щось байронічне. Безкінечне прагнення до нового, незвіданого, бажання піднятися над світом пристрастей, відчуття самотності, "сарказм на адресу суспільності, розчарований і гіркий тон" – такі "маски і пози" Байрона були, як зауважив М. Зеров, "прекрасним річищем для власних кулішівських емоцій" [4, 284]. В українському літературознавстві вказаної проблеми у різні періоди торкалися І. Франко, В. Щурат, М. Зеров, В. Петров, С. Павличко, Є. Нахлік, В. Івашків, проте досі не створено спеціальної студії, у якій би «байронізм» розглядався як органічна риса життя і творчості Куліша. Тож у статті ставимо собі за мету мету в історико-генетичному і типологічному аспектах дослідити форми та засоби вираження байронічних мотивів та образів у спадщині українського письменника, проаналізувати їхню функціональність, встановити значення для розвитку українського письменства. У науковий обіг вводяться невідомі матеріали, які знаходяться в архівних та рукописних фондах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Листування та оригінальна творчість П. Куліша засвідчують, що його однаково захоплювала як поезія Байрона з притаманним їй ідейно-художнім наповненням, так і сама постать британця – речника свободи, бунтівника проти всього усталеного і шаблонного. У драматичні хвилини свого життя у поезії англійського романтика Куліш знаходив думки, співзвучні з власними, тому неодноразово покликався на твори Байрона, ототожнюючи себе з ним чи його героями. Розуміючи під байронічним критичне ставлення до суспільства, заперечення всіх і вся, в одному з листів до В. Тарновського від 6. 06. 1856 року Куліш зачисляє себе до когорти байроністів. Відгукуючись про селян, змальованих у повістях Г. Квітки-Основ'яненка – з чистим серцем, душею "Божим поглядом просвіщену", з природним розумом, Куліш відзначав, що вони, незважаючи на принизливе кріпацьке становище, не накидають "на весь мир

чорної хмари, як от ми, байроністи, звикли накидати". Для нього байроністи тут – люди, освічені наукою, які знають "що і як" у цьому світі, які пізнали весь жах людоїдства, тому й "ганяють і лаять все на світі". Народ живе вірою у правду і добро, і ця віра не дає їм "зледащити", не дає згасити їхні "ясні душі". Проте, на думку Куліша, саме освічені люди (тобто байроністи) знають, "де шукати спасителя роду людського" [2, 76]. Можливо, під словом "ми" насамперед мав на увазі себе. Адже, як і всі поети-романтики, усвідомлював особливе призначення вчителя та провідника нації, пророка, особи вибраної, із високими помислами, що відносить, як і герої Байрона, в ніщо ницість земного існування. Йому імпонує "байронічна поза" борця-одинака, котрий свідомо йде проти загальноприйнятих норм і тверджень, якщо бачить їхню хибу. Зі слів І. Франка, Куліш "в тім може найподібніший до Байрона, що де б не був, у яким перевдязі і в якій ролі не виступав би, все і всюди був самим собою і не вмів бути іншим" [1, VII].

Не випадково Кулішеві так сподобалися слова з "Дон Жуана" (пісня IX, строфа XXIV), які він мовою оригіналу цитує у листі до журналіста О. Гатцука від 21 березня 1874 року, при цьому додає, що зміст уривку "підходить нам" [9, 62]. Відомо, що у 70-х роках письменник розійшовся у поглядах майже з усіма бувшими однодумцями: М. Максимовичем, М. Костомаровим, О. Кониським та ін. Гатцук був одним з небагатьох, з ким він тоді підтримував дружні стосунки, вважав своїм духовним побратимом, мав намір у редагованому журналістом органі ("Газета А. Гатцука" – видавалась у 1875-1890 роках у Москві, друкувала матеріали про Україну) пропагувати власні ідеї, тому саме йому адресував слова британського поета, сповнені закликів до боротьби проти деспотизму.

"Особливе замилювання" Куліша поезією Байрона не могло так чи інакше не відбитися на творчій манері українського письменника. "Байронічним фрагментом" називає М. Грабовський у листі до Ю. Крашевського від 31 липня 1843 року Кулішеву думу про Самка Мушкета з епопеї "Україна" (1843), змушуючи пригледітись до способу відображення письменником душевного стану Самка під час походу на Польщу:

*Усі хоробрі товариші запорозці
На кониках вигравають,
Шабельками блискають,
У бубни вдаряють,
Богови молитви посилають,
Хрести покладають.
А Самко Мушкет, та він на коню да й не виграває.
Коня удержує,
До себе притягує,
Думає гадає [8, 85].*

За його переконаннями, байронізм описаного Кулішем епізоду в тому, що передає сповнені сумнівів глибокі роздуми персонажа не безпосередньо, а через образи, які оточують його, але "на які він не звертає уваги, однак які мимовільно відбиваються в його душі, даючи форму його мріям, а зі свого боку поволікаються цією самою краскою його духового успокійлення. Є це секрет мистецтва, до якого лиш одна народна поезія деколи підноситься" [3, 4].

Зауважимо, що задум створити українську поему-епопею на зразок Гомерової "Іліади" та "Одіссеї" не виправдав себе. Твір не мав успіху, та й сам автор пізніше відмовився від своєї ідеї. Проте Грабовському поема прийшла до уподобання, він був від неї в захопленні, про що писав у цьому ж листі до Крашевського. Що Куліш створював думу про Самка під впливом Байрона, не можна абсолютно точно стверджувати. Адже в 40-х роках митець був добре обізнаний як з німецьким, так і англійським романтизмом, а звернення до внутрішнього стану людини - одна із характерних рис романтичної естетики в цілому. Байронічне Грабовський вбачає в тому, що для Куліша зовнішні події є лише тлом, декорацією, символічним відображенням внутрішніх роздумів героя. А саме ця особливість становила основний художній принцип Байрона. Для Грабовського, великого поцінувача творчості британського поета, наявність таких рис у творі Куліша було мірилом його мистецької вартісності та досконалості.

Друга половина 50-их років – період найбільш поглибленого засвоєння лірики Байрона. Читаючи твори британського лірика в оригіналі, Куліш мав змогу вловлювати притаманний Байронові пафос, значно ослаблений в існуючих на той час інтерпретаціях. У записній книжці 1856 року поруч із поетичними перлинами російських митців, зокрема О. Пушкіна, М. Лермонтова, мовою оригіналу записано цілі уривки із творів Байрона: “Childe Harold’s Pilgrimage” (“Паломництво Чайльда Гарольда”), “Island” (“Острів”), “Don Juan” (“Дон Жуан”), “The Giaour” (“Гяур”) [6]. Якись коментарі письменника відсутні. Очевидно, занотовувались ті твори улюблених художників слова, що особливо були до душі. Найбільшу частину займають уривки із поеми “Паломництво Чайльда Гарольда”, що, мабуть, пов’язано із намірами письменника відтворити її українською мовою. Куліш тоді переклав першу пісню твору, про що повідомив у листі до Г.Галагана від 30 березня 1857 р. [2, 105]. Він думав здійснити подальшу інтерпретацію поеми, та вдалося йому це зробити лише наприкінці 80-х років.

Письменникові у той час були також добре знайомі “Hebrew Melodies” (“Єврейські мелодії”) Байрона. Цикл поезій, об’єднаних під загальною назвою “Єврейські мелодії”, сюжети яких взяті автором із “Старого заповіту”, набув в Україні великої популярності. Саме з їх переспіву М. Костомаровим на початку 40-х років бере відлік вітчизняна перекладна байроніана. Куліш ніколи не вдавався до інтерпретацій “Єврейських мелодій”, та сповнені трагізму і скорботи поезії глибоко хвилювали українського митця. Про це можна судити з невиданого роману “Исправницкая дочка” (написаний 1859 року). Відгукуючись про перший вірш циклу “She Walks in Beauty” (“Вона іде в своїй красі”), вустами героя твору Ко/н/ашевича автор стверджує: “Байронові “Єврейські Мелодії” починаються чудовими віршами. Вони виражають, як поетична душа розкриває свою глибину і творить цілий окремий світ навколо прекрасного і вражаючого образу” [7, 115].

Твір був написаний британським ліриком після його зустрічі на балу з місіс Хортон – дружиною свого далекого родича. Того вечора вона була в жалобі. Місіс Хортон і надихнула поета на створення вірша. Куліш, очевидно, знав

передісторію твору. У романі “Исправницкая дочка” він використав цей момент біографії Байрона, передаючи враження, яке одна із героїнь /Есфірь/ справила на оповідача: “Якщо б я був Байроном, то оспівав би того вечора абсолютно протилежне на вигляд, але подібне за враженнями. Вона з’явилась переді мною не в чорному платті, обсипаному діамантами, як та, що навіяла Байрону осяйні вірші його; ... тільки її чорні очі і брови вимальовували у ній ніч, що була сповнена пристрасної задумливості” [7, 116]. Таке порівняння значно збагачувало створений Кулішем образ, надавало йому більшої виразності й глибини, водночас таємничості та загадковості – рис, характерних для Байрона та його героїв. У цьому ж романі згадується й інший відомий вірш циклу “Єврейських мелодій” “My Soul is Dark” (“Моя душа сумна”). Порушені поетом теми смутку й страждання перегукувалися з душевним станом героїні роману – палкої прихильниці творчості Байрона: імпровізуючи “Мелодію”, вона наповнювала її особливим “старозаповітним, єврейським тоном” [7, 89].

Творчість Байрона була для Куліша предметом постійного зацікавлення. Але якщо у 40-50-х роках, коли байронівське, за висловом Федорова, “носилося у повітрі” [12, 319], Куліш сприймав поезію британця у звичній на той час романтичній традиції, то у другій половині діяльності він підходив із новими мірками до осягнення спадщини поета. Безпосереднє засвоєння лірики британця сприяло розширенню жанрової палітри Куліша-поета, відкривало нові форми для вираження власних ідей, емоцій давало змогу випробувати письменницький хист у всій повноті, сприяло перекладацькій практиці. Благотворний вплив поезії Байрона з її розмаїттям строфіки та ритмомелодики відчутний у таких віршах українського письменника, як “Левада, гай і старосвітський сад”, “Чолом доземний моїй же таки знаній”, “На чужій чужині”, “До кобзи та до музи” та ін. Куліша особливо хвилювали порушені у Байрона мотиви туги за рідним краєм, любовна лірика, спогади про дитинство.

У контексті дослідження уваги заслуговують написані у 80-і роки ліро-епічні поеми “Магомет і Хадиза”, “Маруся Богуславка” та віршована драма (із

циклу "Драмована трилогія") "Байда, князь Вишневецький", на яких відчутний вплив Дж. Байрона, а також іншого видатного британського поета П.-Б. Шеллі. Це питання вже порушувалось українськими кулішезнавцями у працях В. Щурата [13], С. Павличко [11], В. Івашківа [5]. Вказуючи на існуючі розходження, дослідники відзначають типологічну подібність вищевказаних творів Куліша з поемами Байрона і Шеллі, яка полягає у самій їхній проблематиці, ідейно-художньому спрямуванні, а також спільності ряду мотивів: суб'єктивізм в оцінці подій, ототожнення автора і ліричного героя-індивідуаліста, що вивищується над світом життєвих пристрастей, поетизація Сходу, мотив чистої духовної любові, втіленням якої виступає жінка та ін. Звернення до жанру ліро-епічної поеми з властивими їй ідейно-композиційними особливостями, розміром було у значній мірі продиктовано романтично-байронічною традицією. Тим більше, що саме в час створення поем Куліш працював над перекладами творів Байрона, що не могло не позначитися на його манері письма.

Певне світло на східні уподобання Куліша проливають його листи до М. Драгоманова за 80-ті роки. Так, в одному з них від 22. 03. 1883 року, ділячись літературними планами, письменник повідомляє про намір надрукувати поему "Магомет і Хадиза", подає в повному обсязі бібліографічну нотатку до неї, яку збирається помістити в кінці першого видання твору (Львів, 1883). Не відомо з яких причин, нотатка так і не була опублікована. Немає про неї згадок у вищенаведених дослідженнях, що, мабуть, пов'язано з недостатнім вивченням проблеми історії створення та видання поеми "Магомет та Хадиза". Проте наявна у примітці інформація для осягнення Кулішевого світогляду 70-90-х років становить велику цінність. Довідуємось, що український митець надумав створити цикл поем, у яких прагнув "змалювати найвиразніші появи Арабо-Магометанської культури, до її занепаду в перевазі над нею варварства, з одного боку, Азіацького, з другого, – Європейського" [10, 7]. Тож поема "Магомет і Хадиза" започатковувала даний цикл, була, за словами Куліша, "прелюдією" до нього. Передбачаючи можливу негативну реакцію української громадськості

щодо ідейно-художнього змісту і проблематики твору, письменник відкрито мотивує ("для ясності справи") причини свого звернення до мусульманського Сходу: "Не покидаючи рідної Українщини, автор у поезії чужої жизні відпочиватиме духом од Польсько-Єзуїцького, Москво-Російського і нашого Козако-Українського фанатизму, котрий не дає легко дихати поетові" [там само]. Таким чином, Схід у Куліша, як і в англійських романтиків, – це омріяний далекий світ, вільний від людських суперечностей. Але якщо в Байрона бунт проти всього, що йому ненависне в Англії, спрямований одночасно на всю хибну систему будь-якого цивілізованого суспільства, то для Куліша сірість і буденність асоціюються з конкретними негативними явищами тогочасної української дійсності, які, на думку письменника, є основним джерелом культурного, релігійного й політичного безталання України. Попри суттєві розходження, в основі ідейно-естетичного змісту творів обидвох письменників лежить гуманістична концепція боротьби за правду, свободу і культурний поступ людства.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Поезія Байрона, як і його особистість, були для Куліша постійним джерелом власних емоцій та пошуків. Культивуючи байронічні мотиви та образи, він свідомо ставив мету збагатити українське письменство новітніми формами, увести у широкий літературний контекст. І хоча не все вдавалося, Куліш виявив себе як один з найбільш яскравих послідовників байронічної течії у європейській літературі. У руслі окресленої проблеми окремої уваги заслуговує поезія митця, що може бути предметом подальших наукових досліджень.

Література

- Байрон Дж. Чайльд Гарольдова мандрівка / Пер. П.Куліша. Вид. з передм. і поясн. І.Франка. – Львів: Наклад Укр.-руської вид. спілки, 1905. – XIV + 178 с.
- Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / Ред. Ю. Луцького. – Нью-Йорк-Торонто: Укр. Вільна АН у США, 1894. – 326 с.
- Возняк М. Михайо Грабовський про два молодечі твори Панька Куліша // Діло. – 1935. – 6 липня. – Ч. 176. – С. 4; 7 липня. – Ч. 177. – С. 4.
- Зеров М. К. Твори: У 2-х т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – 601 с.
- Івашків В. М. Українська романтична драма 30-80-х років ХІХ ст. – К.: Наукова думка, 1990. – 142 с.
- Куліш П. Записна книжка. 1856 р. // Національна бібліотека України ім В.І. Вернадського. Інститут рукопису (далі – НБУ). – Ф. 1. - № 28436. – Арк. 1-89.
- Куліш П. Исправницкая дочка. Малороссийский роман. Автограф. 1858 р. // НБУ. – Ф. 1. - № 28520. – Арк. 1-132.
- Куліш П. Україна. Од початку Вкраїни до батька Хмельницького. – К.: В унів-й типографії, 1843. – 95 с.
- Листи П. Куліша до Олекси Гатцука. 1872 – 1874 // П. О. Куліш: Матеріали і розвідки. – Львів, 1929. – Ч. 1. – С. 49 – 72.
- Лотоцький А. П. О. Куліш та М. П. Драгоманов у їх листуванні. - Прага.: Вид-во Укр. філолог. тов-ва у Празі, 1937. – 14 с.
- Павличко С. Д. Байрон. Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1989. – 198 с.
- Федоров А. В. Лермонтов и литература его времени. – Л.: Худ. лит-ра, 1967. – 364 с.
- Щурат В. Філософічна основа творчості Куліша (В 25-ліття смерті письменника). – Львів: Накладом автора, 1922. – 132 с.

РЕЦЕНЗІЯ

на статтю «Байронічні мотиви та образи у творчості Пантелеймона Куліша»
кандидата філологічних наук, доцента кафедри світової літератури
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника
Девдюк Іванни Василівни.

У статті Девдюк І. В. розглянуто байронічні мотиви у творчості П. Куліша, починаючи з ранніх творів письменника, зокрема поеми «Україна» і завершуючи пізніми ліро-епічними поемами туркофільського спрямуваннями «Маруся Богуславка», «Магомет і Хадиза» та драмою у віршах «Байда, князь Вишневецький». Існуючі на сьогодні дослідження з цієї проблеми не охоплюють всієї творчості П. Куліша, обмежуються лише згадками чи поодинокими творами, тож вважаю статтю Девдюк І. В. актуальною і необхідною.

Важливо, що авторка здійснює генетико-типологічний аналіз байронізму П. Куліша, при цьому залучає багате листування письменника, а також матеріали, які знаходяться у відділах рукописів та архівах, таким чином збагачує українське літературознавство свіжими фактами. У статті переконливо й аргументовано доведено, що П. Куліш – один з найбільш послідовних та яскравих представників байронічної течії в Україні.

Дослідження Девдюк І. В. здійснено за всіма вимогами ВАК, містить літературознавчі та історико-літературні відступи, виклад матеріалу логічний та послідовний, що дає мені підстави рекомендувати її до друку.

Доктор філол. наук,
професор кафедри світової літератури
Прикарпатського національного
університету ім. В. Стефаника

Матвіїшин В. Г.